

ЕВОЛЮЦІЯ ЛІНГВОНІМІВ «ЯЗИК – МОВА»

© Фаріон І., 2008

У статті досліджено еволюцію лінгвонімів *язик – мова* в контексті діяхронної практики вживання і зміни мовно-суспільної свідомості: від середньовічного, а відтак узвичаєного трактування й використання терміна «язик» (спершу й у значенні «народ») до запровадження у XVI ст. десекуляризованого синоніма мова. Синонімне, але не однаково частотне вживання цих термінів аж до чверти XX ст. – свідчення тягlosti «язикової традиції» і впливів інших слов'янських мов.

In the paper evolution of linguonims *язик – мова* in context of diachronic usage and changes of language and social sense: from medieval meaning *язик* (in meaning “people” too) to XVI century desecularized synonym *мова*.

Звична сьогодні терміносполука, або лінгвонім «українська мова», має складну історію розвитку та становлення. Чи не найбільшою мірою вона вписана в діяхронну систему позамовних чинників суспільно-історичного, політичного та ідеологічного характеру. Про це свідчать не лише найдавніші пам'ятки нашої історії та мови, але тривалий процес утвердження цього терміна навіть упродовж XIX–XX століть. У цьому контексті зазначений термін має два аспекти вивчення: внутрішній і зовнішній. Внутрішній – передбачає створення **автолінгвоніма**, себто як називали це мовне поняття різні суспільні стани, і зокрема інтелектуальна та духовна еліта в кожний історичний період. Зовнішній аспект термінономінації полягає в лінгвістичному виробленні наукових дефініцій, оформлених у лінгвонімі, що тісно пов'язані з походженням мови та періодизацією історії української мови, і навіть більше: «*Термінологія впливала ... на модель періодизації історії української мови*» [4, с. 13].

У діяхронії лінгвонім має змінювані субстантивні-атрибутивні складники, що значною мірою відображає тривалий процес становлення етнічної та суспільно-мовної свідомості, а також розвиток мовознавчої науки. Характерна й політична спекуляція навколо лінгвонімів, яку чи не найкраще озвучив російський учений Будилович і висміяв І. Огієнко. Будилович, намагаючись довести, що поляки не мають окремої мови, твердив, що *язиком* звано ту *мову*, що налічує щонайменше 20 мільйонів народу, коли ж народу менше, то це *не язык*, а тільки *наріччя, мова, жаргон* [11, с. 153].

Під час діяхронного дослідження метатерміна **українська мова** (XI – поч. XX ст.) виявлено такі її субстантивні номінації: *язик, діалект, мова, наріччя, річ, бесіда*. Об'єктом аналізу цієї статті є лінгвоніми *язик* та *мова*. Найпоширеніший із цих термінів – багатозначне слово *язик*, що, крім застарілих значень ‘*мова*’, ‘*народ*’, ‘*народність*’, ‘*заповіт*’, ‘*слово*’, тепер має значення «*м'язового органа у ротовій порожнині*», «*органа мовлення*», «*полоненого з потрібними відомостями*», «*металевого стрижня у дзвонах тощо*», «*складової частини деяких ботанічних назв*» [Гр. IV, с. 537; СУМ XI, с. 627–630; ССУМ XIV–XV ст. 2, с. 579]. Давні українські пам'ятки рясно ілюструють застарілі тепер значення слова *язик*, що разом із лексемою запозичені зі старослов'янської мови як головного провідника християнства й безальтернативного засобу творення релігійної літератури: старослов'янською *Зыкъ* – це «*язик; мова; плем'я, народ*» [1, с. 299].

Внутрішня форма слова свідчить про процес метафоричного перенесення семи з органа мовлення *язика* на концепт культури – *мову*. Це характерно і для мовних метатермінів в інших мовах, зокрема в латинській, де слово *lingua* «*язик; мова*» розвинулося зі ст. *dingua* (зміна *d* на *l*

відбулася внаслідок зближення з *lingere* «лизати» чи в результаті впливу діалектів), спорідненого з готським *tuggo* «язик» [ЕСУМ 3, с. 262–263], а звідси й англійське *language*.

Вельми цікаве чи навіть знакове в нашій культурі (як і в болгарській) ототожнення **язика-мови і народу**. Зокрема, у «*Слові про закон і благодать*» лексему **язик** ужито у значенні «народ»: Бог «сыном своим вся **языки** спасе», «вера...благодатьнаа по всей земли простресе и до нашего **языка** Рускаго доиде» [13, с. 103, 104, 111]; у «*Повісті временних літ*»: «В Афетове же части сядять Русь, Чюдь и вси **языци**: Меря, Мурома, Весь, Мрдъв...» [12, с. 10]; у цитуванні Георгія Амартола із «*Літопису Аскольда*»: «І бо кожному **языку** є написаний ним закон» [6, с. 144].

Так само частотне вживання лексеми **язик** у значенні «мова», зазвичай з атрибутивним окресленням: «мурома **язык** свой, и черемиси свой **язык**, мордъва свой **язык**» [12, с. 13]; «А словенський **язык** и русский одно есть, от варяг бо прозвашася Русью, а первое беша словене; аще и поляни звахуся, но словенская **речь** бе. Поляни же прозвани бѣше, зане в поле сядяху, а **язык** словенски **един**» [12, с. 23]. Не слід буквально сприймати вислови літописця про тотожність **руської** та **словенської** (тобто **старослов'янської**) мов. Тодішня мовно-суспільна свідомість подібні мови, а тим більше споріднені слов'янські, що були зрозумілі для кожного, творила єдиний церковно-релігійний, а отже, і державний простір. Це певною мірою підтверджує протиставлення «словенського **языка**» **языку** неслов'янських племен, зокрема *мурами, мордві, черемисів, весі, чуді* тощо, із промовистим коментарем, що вони мають свою, окрему мову. Традиція трактування «словенського **языка**» як свого, а то й «материнського», хоч із походження південнослов'янського, болгарського, протривала щонайменше до першої чверти XIX століття. Цікаве підтвердження цього належить учням львівської братської школи, які 1591 року з допомогою викладачів здійснювали **словенороський** (себто **церковнослов'янський**) переклад грецької частини граматики «*АДЕЛФОТНЕ. Грамматика доброглаголиваго еллино-словенскаго **языка***», де вони побіжно зауважили: «Сі- союзи в **нашемъ языцѣ** не обрѣтаютсѣ-» [10, с. 45]. М. Лучкай у передмові до своєї праці, написаної латинською мовою «*Grammatica slavo-rutena*» (1830 р.), бідкається: «Який був би могутний, так би мовити, колос мов, якби їх **мати** – старослов'янська мова, – якщо все ж таки справді вона колись процвітала як єдина, залишилась літературною» [7, с. 18]. Підтверджує це й мовно-суспільна свідомість кінця XIX століття: чеську, польську, російську мови трактували як складники однієї «коренной славянской мови», що співвідносні між собою як діалекти. Звідси терміни **мова, язык, діалект** могли взаємозаступатися [8, с. 174].

Найчастіше термін **язик** упродовж XI – першої чверти XX століть ужито у власне лінгвістичних працях, зокрема назвах словників, граматик, букварів, що свідчить про глибоку закоріненість цього болгаризма у свідомість інтелектуально-духовної еліти: «Рѣчь **жидовскаго. Азыка. преложена на роускоую**» (лексикографічна пам'ятка XIII ст.) [9, с. 21]; «Книга ст҃(о) Ивана Дамаскина философ(ъ)скаа о осми(х) часте(х) слова, преведе же еа Ива(н) презвитерь, екзархъ болгарскій, о(т) ели(н)ска(г) / **@зыка въ словенскій**» (східнослов'янський список початку XVI століття); «Краматыка словенская **языка**» (1586 р.); «*АДЕЛФОТНЕ. Грамматика доброглаголиваго еллино-словенскаго **языка***. ...» (1591 р.); «*Букварь Языка Славенска* ...» (1618 р.) [10, с. 18, 44, 91]. Очевидне використання цієї лексеми й у текстах зазначених праць. Зокрема, М. Смотрицький звертаючись до вчителів у передмові «*Грамматіки Славенски- правильное Сунтама*» (1619 р.), зауважує, що граматика служить «ку пон-т(ь)ю як(ъ) **языка** чистости, такъ и правог / / ведлугъ власности діалект / въ мовен(ь)- и писан(ь)-, и писмъ вырозумен(ь)-» [10, с. 95]. Вжито цей лінгвонім і в офіційно-діловому стилі, зокрема у «*Статуті*» Великого князівства Литовського 1566 року читаємо: «...а писар земский маеть по руску литерами и словы рускими вси листы, выпыси и поэвы писати, а не инышым **езыком** и словы» [14, с. 430].

У назвах граматик XIX століття, особливо з Галичини, також збережено традицію вживання болгарського терміна **язик**: «Грамматыка **@зыка** Славено-р; Ског / « (1823–1824 рр.) І. Могильницького, «*Грамматика руского @зыка*» (1864 р.) М. Осадци, «*Грамматика @зыка руского*» (1865 р.)

О. Партицького, «*Методична граматика языка мало-русского*» (1865 р.) П. Дячана, «*Грамматика русского языка*» (1889 р.) О. Огоновського. Лінгвонім **язык** у різних написаннях «*Ззыкъ*», «*-зыкъ*», «*езыкъ*» «*язык*», «*język*» містять граматики Й. Левицького (1849 р.), Я. Головацького (1849 р.), Г. Шашкевича (1865 р.) та Я. Вагилевича (1845 р.) і Й. Лозинського (1846). У ХХ столітті цей термін використовує Т. Глинський «*Грамматика мало-русского языка*» (1910 р.), І. Нечуй-Левицький «*Грамматика українського языка*» (1913, 1917 рр.), І. Панькевич «*Грамматика русского языка*» (1922 р.). Наступні граматики, зокрема В. Сімовича (1917 р.), О. Курило (1922 р.), О. Ізюмова (1926 р.), О. Синявського (1922, 1928 рр.), М. Наконечного (1928 р.) та інших уже містять лінгвонім **мова**. Можливо, аналізований термін як виняток виправданий об'єктом дослідження історичної лексики у назві «*Історичного словника українського языка XV–XVIII ст.*» Є. Тимченка (1930–1932 рр.). Цей самий автор на початку ХХ століття спорадично вживає термін **язык** у багатьох своїх працях, серед них і в заголовних назвах: «*Вказівки, як записувати діалектичні матеріали на українським язиковім обширі*» (1925 р.), «*Курс історії українського языка. Вступ і фонетика*» (1927, 1930 рр.). Перша чверть ХХ століття – це останні поодинокі вкраплення аналізованого терміна як остаточне віддалення переможної народної мови у супротиві з церковнослов'янською традицією.

Лінгвонім **мова**, на відміну від загальнослов'янського терміна **язык**, – характерна метаназва лише двох слов'янських мов: української та білоруської. Лексема тотожна з польським *mowa* 'мова, мовлення', споріднена з російським *молва* 'поговорі', болгарським *мълва* 'поговорі; говорі, гомін', старослов'янським *ML" WA* 'галас', 'нарікання', чеським і словацьким *mluva*, верхньолужицьким *molwīć*, нижньолужицьким *molwiś*. Етимологічно ця лексема сягає праслов'янського **mlva* 'гомін', **mlviti* 'гомоніти' – трактується як звуконаслідувальне утворення, що зіставляється з латинським *murmurāre* «бурмотіти» та з давньоіндійським *bráviṭi* [ЕСУМ 3, с. 491, 492]. Г. Яворська наголошує на трактуванні поняття **мова** як визначального концепту української культури, що пов'язано передусім із внутрішньою формою цього слова на тлі індоєвропейських етимологічних даних: «*В індоєвропейській традиції однією з ознак, що протиставляє богів і людей, смертних та безсмертних, є наявність особливої мови богів на відміну від мови людей*» [18, с. 150]. Себто мова через найдавнішу опозицію «святищенне – профанне» первісно нероздільна з сакральним. Мова богів була не просто говорінням, зрештою, як і волхвів, чарівників тощо, а мала характер «безособистісного гомону, нерозбірливого гудіння, надміру звуків при браку дискретного змісту», що яскраво виявлено через відповідні індоєвропейські паралелі. За Е. Бенвеністом, індоєвропейське **bhā-* первісно означало не просто говоріння, але говоріння особливою релігійною характеру. Звертаючись до слова *infans* 'маленька дитина; той, хто говорить нерозбірливо, незрозуміло' (пор. укр. *немовля*), учений тлумачить це говоріння як вияв безособового, неіндивідуалізованого мовлення. Таку саму сему «безособовості» він виявляє в латинських і грецьких словах зі значенням 'поговорі, слава; репутація; галас, гудіння', пов'язуючи їх із віщуванням оракула, що виражає волю богів. Характерно це і для українського позначення **мова** (пор. із *молити, молитва*), що зводиться, як зазначено вище, до праслов'янського слова **mlva*. Саме болгарське слово *мълва*, вживає гетьман Ходкевич у передмові до виданого ним у 1568–1569 рр. учительного євангелія, зазначаючи, що він хотів перекласти цю книгу «*выразумѣні- ради прости(х) людей*» на «*простую молву*», але вірадили його мудрі люди... [3, с. 21], – отож, він вживає це слово вже в сучасному значенні.

Визначальне в цих етимологічних зіставних реконструкціях – безособовість і нерозбірливість, що має сакральний характер [18, с.149–151]. Звідси незрозумілість, а отже, посвяченість лише обраних у так звані святищенні мови: гебрійську, грецьку, латинську, пізніше церковнослов'янську. Опозиційність «сакрального – профанного» впродовж століть всього лиш змінювала обриси берегів тієї самої ментально-суспільної ріки.

З огляду на концептуальність поняття **мова** в нашій культурі, важливо простежити якщо не час народження цього знакового слова, то перші його фіксації та похідники. За давньоукраїнської доби вживалися лише форми з *л*, наприклад, як відстежив Ю. Шевельов, у пандектах *Антиоха* за 1307 рік читаємо *молва*, у грамоті з Волині 1352 року *смолвятъ*, у грамоті зі Львова 1370 – *молвили*. Найперший випадок уживання форми без *л* засвідчено у грамоті з Самбора 1422 року –

немовившиис – ‘домовившиися’. Це зумовлено фонетичною тенденцією в середньокраїнську добу до випадання звука *л* перед губними, особливо перед *в*. У слові *мова* швидкому поширенню форми без *л* сприяв сильний польський вплив (на що вказує наголос на передостанньому складі, порівняно з наголошенням слова *молва*) [17, с. 529]. У XVI столітті, як засвідчать приклади нижче, форма без *л* стане панівною.

Резервуар найдавнішої історичної української лексики «*Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*» не фіксує металінгвоніма *мова*, однак містить його твірну основу в різних граматичних формах: *мовити, мовить, мовиль, мовил, мовили, буду мовити, мовячи, мов-чи, мовєчи, мовєно* та *молвити (мольвити), мольви(л)* [ССУМ 1, с.603–604, 607–608, 610] і серед похідників лише *молчаніє*. Перший друкований український словник Л. Зизанія-Тустановського «*Л"ксис Сир\чъ Р"ч"ні-, Вькратъц\ събран(ъ)ны. И из слов"(н)скаго языка, на просты(й) Рускій Ді-л"(к)ть Истол(ъ)кованы*» (1596 рік) вперше містить слова *мова, мовленіє* поряд з їхніми церковнослов'янськими відповідниками *молва, молвити*: «*молва, гомонъ г;к / (т) мовы людскои, окрик итыж трвога*», «*мовлю, гомоню г;ч;к*» [5, с. 29, 56, 57]. У «*Матеріалах до Словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.*» Є. Тимченка зафіксовано гасло *мова* у значенні ‘речь, слово, язык’ із найранішою згадкою в «*Апокрисисі*» Христофора Філалета (1597–1599 рр.): «*Долгими мовами бавился*», відтак у «*Палінодії*» З. Копистенського (1621 р.): «*Мову не одну зь мовою слухачовъ м\ли*». Фіксує автор і похідники поряд із польськими паралелями, що свідчить про певне тривання цього терміна в мові, підкріплене польським впливом: *мовене, -нє* (mówienie) ‘слово, речь’, *мовность* (mowność) ‘многоречие’, *мовний* (mowny) ‘многоречивий’, *мовца* (mowca) ‘оратор, вития’, а також питомі українські похідники *мовитися* ‘говориться’, *мовляти* ‘говорить’, *мовно* ‘речисто, многоречиво’, *мовчком* ‘молча’ [15, с. 432]. М. Худаш, досліджуючи лексику українських ділових документів кінця XVI – початку XVII століття, у договорі від 14 вересня 1598 року між Львівським ставропігійським братством і майстром Амвросієм про будівництво Успенської церкви виявив лексему *мова* у словосполучці *порожня мова*, що з огляду на контекст означає ‘пусті балачки’, можливо, ‘лайка’, ‘словесне грубіянство’: «*Челяд\ в работ\ всей пи(л)новати, сваро(в) ко(р)чемны(х) и пороженє мовы, и ро(з)те(р)ко(в) межи челя(д)ю не допуцати*» [16, с.9, 36]. Дослідник підкреслює, що «у такому значенні, як сучасне *мова*, у досліджуваних пам'ятках вживається спільнослов'янське слово *языкъ* (як, напр., у російській, польській, чеській та ін., напр.: *Оф\рова(л)ся дидаскаль д\тей кгре(ц)кого и лати(н)скаго языка учити*». Натомість у значенні ‘говорити’ вжито словоформи *мовити, мовил, мовячи*. Слово *мовити* може мати значення ‘звертатися до когось’ чи ‘мати претензію’ [16, с. 36–37].

Аналіз історичних пам'яток засвідчив найранішу фіксацію терміна *мова* у сучасному значенні в загальній післямові до перекладу «*Пересопницького євангелія*» (1556–1561 рр.), де Михайло Василієвич, протопоп сяноцький, переписувач твору, зазначив, що книжка «*перекладена... изъ языка бльгарскаго на мовоу роускую... для лепшого выразумлен- людоу христіанского посполитого*» [9, с. 38]. Вагома в цьому контексті нова промовиста опозиційність *языка бльгарскаго й мови роуской* як субстантивно-атрибутивних лінгвонімів, що свідчать про новий етнічно зорієнтований ментально-культурний простір, у якому зрозуміла *мова* (від *мовити* ‘говорити’), на протигагу до незрозумілого *языка*, починає відігравати неминучу й важливу роль. На той самий термін натрапляємо серед глос в «*О единой истинной православной в\ре*» 1588 року: «*розмаиты(х) мовъ albo языковъ*» [9, с. 54]. Неоднозначні міркування викликає словоформа *мовъ* на титульній сторінці в заголовку найпершого з відомих українських лексиконів невідомого автора «*Лексисъ съ толкованіємъ словенскихъ мовъ просто*», що укладений, ймовірно, наприкінці 70-их – на початку 80-их років XVI століття. Як слушно зауважує В. Німчук, з'ясувати, чи справді видавець «*Лексиса ... просто*» допустився помилки в заголовку пам'ятки, написавши *мовъ* замість *словъ*, не можна, бо невідома доля книжки, з якою опрацьовано текст словника.

Як видно з «Лексикона» П. Беринди (1627 р.), у XVII столітті слово *мова* вживалося і зі значенням ‘слово’ – Слово: *мова, възгл-дъ, способъ...*». Учений вживає лінгвонім «въ Р/сской мов \...» [9, 168; 3, с. 49]. Цікаве щодо цього міркування, що всі слова, які виголошували жерці та вірники сонцепоклонницької віри, могли у трипільців називатися *мови*. Начебто так передавали множину терміна *слово* етруски. В етрусків було слово *мова* у значенні ‘мовити, говорити’ [2, с. 127, 128]. 1653 року вийшло друге видання «Лексикону» П. Беринди, головною спонукою перевидати який було те, що «великославный и в мов \ широкий языкъ славенскій... трудно-(е) сло(в) и назвискъ... не мало в(ъ) соб \ мае(т) ...» [3, с. 46]. Очевидно, що в цьому уривку формотермін «в мов \» вжито у значенні ‘слово’, себто ‘великославний і багатий на слова *языкъ славенскій*’.

У панегірику П. Могилі читаємо: «Людемъ потребна естъ *мова*, бо – хто не глупый, зажь [хїба, невже, чи – авт.] не тотъ, що не мовить слова?» [3, с. 57]. Це риторичне запитання із родовидовим відношенням *мова – слово* виповідає індивідуально-суспільну важливість володіти мовою, що забезпечує людину від найприкрішої вади – глупоти. Звідси важливість граматики, яка «учить сл/въ и мовы», позаяк «*по мови знать ретора, поету*» (сучасна народна мудрість каже: *видно з мови якої ти голови або пізнається метал по дзвону, а людина по слову*) [3, с. 57].

Отже, лінгвонім ‘*мова*’, маючи абсолютні паралелі в білоруській та семантичні в польській мовах, в українській, затративши внаслідок фонетичної тенденції в ранньосередньокраїнську добу XIV–XVI ст. звук *л* (*молва*), починаючи від XVI століття, а сповна аж на початку XX століття, витіснив лінгвоніми *язык, наріччя, діалект, бесїда*, і набув значення метатерміна. Одна із засадничих причин уживання цього лінгвоніма (поряд із поширеними твірними основами) – ренесансове світоглядове протиставлення *словенського языка* як статичної незмінної канонізованої категорії (за Л. Булаховським «*завмерлої стихії*») до *руської (простої) мови* (від *мовити* ‘говорити’) як до категорії оновлюваної, рухомої та змінної, продиктованої щоразу новішою секуляризованою практикою життя.

1. Белей Л., Белей О. *Старослов’янсько-український словник*. – Львів: Свічадо, 2001. – 318 с.
 2. Губерначук С. *Трипілья і українська мова*. – К.: Фенікс, 2005. – 231 с.
 3. Житецький П. Г. *Нарис літературної історії української мови XVII ст. / Вибрані праці*. Філологія. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 19–139.
 4. *Історія української мови: Хрестоматія / Упорядники С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсеєнко*. Автор передмови С. Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 1996. – 288 с.
 5. *Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / Підготовка факсимільного видання та дослідження пам’ятки В. В. Німчука*. – К.: Наук. думка, 1980.
 6. *Літопис Аскольда / Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 тт. – Т. I (X–XV ст.)*. – К.: Дніпро, 2001. – С. 136–170.
 7. Лучкай М. *ГраMATика слов’яно-руська*. – К.: Наук. думка, 1989. – 176 с.
 8. Мацюк Г. *Нормативно-граматичний опис української мови в першій половині XIX століття / До джерел. Збірн. наук. праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. – Том I. – Київ–Львів, 2004. – С. 173–189.
 9. Німчук В. В. *Староукраїнська лексикографія в її зв’язках з російською та білоруською*. – К.: Наук. думка, 1980. – 303 с.
 10. Німчук В. В. *Мовознавство на Україні в XIV–XVII століттях*. – К.: Наук. думка, 1985. – 215 с.
 11. Огієнко І. *Історія української літературної мови / Історія української мови. Хрестоматія*. – К.: Либідь, 1996. – С. 137–155.
 12. *Повесть временных лет*. – М.–Л., 1950. – Ч. 1–2.
 13. Розов Н. Н. *Синодальный список сочинений Илариона – русского писателя XI в.* – Slavia, 1963.
 14. *Статути Великого князівства Литовського: У 3 тт. – Том III*. – Одеса: Юридична література, 2004. – 666 с.
 15. Тимченко Є. *Матеріали до Словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.* – Кн. 1. – Кн. 2. – Київ–Нью-Йорк, 2003.
 16. Худащ М. Л. *Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст.* – К.: Вид-во АН Української РСР, 1961. – 162 с.
 17. Шевельов Ю. *Історична фонологія української мови*. – Х.: Акта, 2002. – 1054 с.
 18. Яворська Г. М. *Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада*. – К., 2000. – 288 с.

Гр. – *Словарь української мови / Упоряд. з додатком влас. матер. Б. Грінченко*. – Т. 1–4. – К., 1907–1909. ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука*. – Т. 1–5. – К.: Наук. думка, 1982–2006. СУМ – *Словник української мови*. – Т. 1–11. – К.: Наук. думка, 1970–1980. ССУМ – *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* : У 2-х тт. – К.: Наук. думка, 1977–1978.